

Л. О. ЛЕВЧУК
(Київ, Україна)

ТЕРМІНОЛОГІЯ ОЛІЙНОЖИРОВОЇ ГАЛУЗІ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Розглянуто технічну термінологію перероблення олійних культур, закріплену державним стандартом України ДСТУ 2423-94, яка є обов'язковою до використання у технічній, науковій та навчальній літературі. Виявлено калькування окремих технічних термінів із російської мови та застосування паронімів у невласливих для них значеннях в україномовному тексті. Запропоновано переглянути зазначений стандарт та внести відповідні виправлення.

Ключові слова: термінологія, державний стандарт, олійна галузь, технічні терміни, калька терміну з російської мови, паронім.

Розвиток людства супроводжується розвитком термінології, зокрема технічної. Для промисловості поняття і визначення закріплюють основоположні державні стандарти, які є обов'язковими до застосування в науковій, навчальній літературі певної галузі промисловості. Терміни мають чітко окреслювати спеціальне поняття, уживатися однозначно. Двомовність більшості авторів призводить до закріплення у стандартах термінів, які українською мовою сприймаються неоднозначно, а інколи й спотворюють термінологічне значення. Тому наразі дослідження термінології олійної галузі харчової промисловості є актуальним.

Термінологія харчової промисловості є малодослідженою. Відомо, що видано "Російсько-український словник для працівників цукрової промисловості" (1996) (РУСПЦП). Натрапляємо на поодинокі публікації, присвячені дослідженню термінології суміжних галузей, зокрема О. М. Вашуленка, М. Д. Гінзбурга, Ю. Л. Іщука, Є. В. Кобилянського, С. Є. Коваленка, Й. А. Любініна, Т. І. Романовської, Б. Я. Ярмолюка [1–4], у яких розмежовано лише окремі терміни, засвідчені в технічній літературі.

Мета дослідження – виявлення в технічній та науковій літературі калькованих і транслітерованих із російської мови термінів щодо переробки олійних культур, що призводить до вживання термінів з огріхами, та внесення пропозицій щодо перегляду державних стандартів задля усунення термінологічних неточностей. Чинність основоположних стандартів підтримують протягом десяти років із наступним продовженням терміну дії після їх перегляду, а орфографічний або тлумачний словники, видані понад тридцять років чи більше тому, є цінними мовознавчими джерелами, за якими можна вивчати розвиток мови.

Для розуміння суті термінологічних понять схематично розглянемо технологічний процес отримання соняшникової олії. З елеватора насінневу масу, що зберігалася, доочищують на віялках. Далі шеретують, тобто знімають оболонку (плодову та насінневу). Після шеретування отримують су-

міш ядра і лушпиння, яку розділяють на фракції на віялці у потоці повітря. Ядро подрібнюють, далі здійснюють волого-теплове оброблення в жаровні. Отриману пластичну однорідну масу пресують у пресі з отриманням олії та макухи. Під час опису вищезазначених процесів широко застосовують терміни, що є кальками з російської мови.

Транслітерація деяких російських термінів українськими літерами (обрушування, рушанка, недоруш та ін.) інколи спричиняє недоречне їх уживання, зокрема у стандарті ДСТУ 2423-94 (ДСТУ) та підручнику М. І. Осейка “Технологія рослинних олій” (2006) (Осейко). Див. значення укр. *обрушення, обрушувати, обрушати, обрушити, шеретувати* й рос. *обрушивание, обрушение, рушение, рушанка, недоруш, обрушивать, обрушать, обрушить, рушить* у табл. 1.

Табл. 1. Терміни зі зміщенням семантики в українській та російській мовах

Український термін	Визначення за словниками	Російський термін
<i>обрушення</i>	“дія за значенням <i>обрушити</i> ” (СУМ, V, с. 573)	
	“действие по знач. глаг. <i>обрушивать</i> ” (ССРЛЯ, 8, с. 414)	<i>обрушивание</i>
	спец. “действие по 1 знач. глаг. <i>обрушивать</i> ”; “обвал” (ССРЛЯ, 8, с. 414)	<i>обрушение</i>
<i>обрушувати, обрушати, обрушити</i>	“спричиняти зсуви, обвал; обвалювати, руйнувати”; “одночасно спрямовувати, скидати щось на кого-, що-небудь у великій кількості, великою масою”; перен. “навальню спрямовувати щось (сили, удар і т. ін.) на кого-, що-небудь, проти кого-, чого-небудь”; діал. “сердити, гнівити” (СУМ, V, с. 573)	
<i>обрушати, обрушити</i>	“потрясать, потрясти, поколебать; обваливать, обвалить” (ГСУМ, III, с. 26)	
	1. “разламывая, разрушая, заставляют упасть; обваливать”; 2. “с силой направляют, устремляют, низвергают массу чего-нибудь на кого-, что-либо” (ССРЛЯ, 8, с. 414)	<i>обрушивать</i>
	“разламывая, разрушая, заставляют упасть; обваливать”; “с силой направляют, устремляют, низвергают массу чего-нибудь на кого-, что-либо”; “очищать зерно от шелухи и раздробляют, изготавливая крупу” (ССРЛЯ, 8, с. 413, 414)	<i>обрушатъ</i>
	“очищать зерно от шелухи и раздробляют, изготавливая крупу”; “разламывая, разрушая, заставляют упасть; обваливать”; “с силой направляют, устремляют, низвергают массу чего-нибудь на кого-, что-либо” (ССРЛЯ, 8, с. 413, 414, 416)	<i>обрушить</i>
	“ломаю, разбивая и т.п., превращают в развалины, разрушают”; устар. и народно-поэт. “разрезать (что-либо съестное)”; спец. “сдирать шелуху с зерен для получения крупы” (ССРЛЯ, 12, с. 1601)	<i>рушить</i>
	“действие по знач. глаг. <i>рушить</i> ; рушение проса” (ССРЛЯ, 12, с. 1600)	<i>рушение</i>
<i>шеретувати</i>	“відділяти оболонку, оббирати лузгу від ядра зерна, насіння на шеретівці” (СУМ, XI, с. 443)	

	“передъ помоломъ обдирать шелуху на зернѣ” (ГСУМ, IV, с. 492)	
	“очищене насіння соняшника на спеціальних машинах – рушках – шеретують для відокремлення лузги від ядра” (КВЕ, II, с. 188)	
<i>шеретування</i>	“отдѣленіе шелухи отъ зерна передъ помоломъ” (ГСУМ, IV, с. 492)	
<i>шеретівка</i>	“пристрій, механізм, за допомогою якого шеретують просо та інше зерно; просорушка” (СУМ, XI, с. 443)	
<i>шеретівка</i>	“просорушка” (ГСУМ, IV, с. 492)	
<i>шеретіваний</i>	“який обібрали від лузги шеретівкою” (СУМ, XI, с. 443)	
	“снимать, отделять оболочку, шелуху; извлекать что-либо из шелухи; шелушить семечки” (ССРЛЯ, 17, с. 1342)	<i>шелушить</i>
	“действию по знач. глаг. <i>шелушить</i> ” (ССРЛЯ, 17, с. 1342)	<i>шелушение</i>
	“кожица, скорлупа, счищенная с овощей, плодов, семян и т. п.” (ССРЛЯ, 17, с. 1341)	<i>шелуха</i>
<i>круподѣрня, крупорушка</i> (розм.)	“невелике підприємство, на якому виготовляють крупи”; “пристрій у млині, на якому деруть зерно на крупи” (СУМ, IV, с. 373)	
<i>круподѣрня</i>	“мельница для приготовления крупы” (ГСУМ, II, с. 314)	
<i>просорушка</i>	“машина для переробки проса на пшено” (СУМ, VIII, с. 291)	
	“машина для шелушения проса, переработки его в пшено”; “небольшое предприятие по переработке проса в пшено” (ССРЛЯ, 11, с. 1378)	<i>просорушка</i>

У ДСТУ використовують термін *обрушувати* (ДСТУ, с. 7) на позначення “знімати (руйнувати) розколюванням або різанням плодової та насінневої оболонки”. Проте в українській мові зі значенням “знімати (руйнувати) розколюванням або різанням плодової та насінневої оболонки” функціонує дієслово *шеретувати*; в російській – *обрушать* (недок.), *обрушить* (док.) зі значенням “очищать зерно от шелухи и раздроблять, изготавливая крупу” (*Старик взял себе и добежал по зорьке до прилепской мельницы обрушить и помолоть мучицы на пироги – Е. Марков*) (ССРЛЯ, 8, с. 413) і *шелушить* – “снимать, отделять оболочку, шелуху” (*шелушить семечки*) (ССРЛЯ, 17, с. 1342) (див. табл. 1).

Транслітерування рос. *обрушить* в україномовному тексті як *обрушити* призводить до його сприймання у значенні “руйнувати”, а не у значенні “знімати”. Віддієслівний іменник *обрушивание* в російській мові має ознаку дії за значенням дієслова *обрушивать* (див. табл. 1), яке в одному зі своїх значень “одночасно спрямовувати, скидати щось на кого-, що-небудь у великій кількості, великою масою” корелює з укр. *обрушувати*. Значення “знімати оболонки” ні російськомовний термін *обрушивание*, ні україномовний *обрушувати* не мають (див. табл. 1). Пор., наприклад, з ДСТУ: “обрушивание масличного сырья – разрушение плодовой или семенной оболочки с одновременным нарушением их связисядром” та “*обрушування олійної сировини* – руйнування плодової та насінневої

оболонок з одночасним порушенням їхнього зв'язку з ядром” (ДСТУ, с. 7); з підручника: *Обрушивание семян подсолнечника основано на действии удара и осуществляется в бичевых или центробежных семенорушках* (Копейковский, с. 123); *Для обрушування насіння соняшнику застосовують метод удару. <...> Присутність у рушанці ціляка й недоруша небажана* (Осейко, с. 79).

Пор. також: “*обрушенное масличное сырье* (Нд рушанка) – полупродукт, полученный в результате отделения плодовой и семенной оболочек от ядра” (ДСТУ, с. 3) та “*обрушена олійна сировина* (Нд рушанка) – напівпродукт, одержаний внаслідок відокремлення плодової та насінневої оболонки від ядра” (ДСТУ, с. 3). У поясненні до ДСТУ натрапляємо на “не дозволяється вживати терміни-синоніми, наведені в круглих дужках після стандартизованого терміна з позначкою Нд” (ДСТУ, с. 1).

У російській мові натрапляємо на слово *рушить* у значенні “*сдирать шелуху с зерен для получения крупы*” (ССРЛЯ, 12, с. 1601), яке корелює з українським *шеретувати* – “відділяти оболонку, оббирати лузгу від ядра зерна, насіння на шеретівці” (СУМ, XI, с. 443), наприклад: *Подсолнух и хлопковые семена освобождаются от кожуры. Отделение от кожуры производится на рушилках. Семя пропускается между двумя мельничными жерновами, из которых один неподвижен, а другой вращается. Между жерновами устанавливается такое расстояние, что кожура подсолнуха от трения о шероховатую поверхность жерновов растрескивается, распадается и само семечко выпадает из кожуры. При этом семечко не измельчается* (Спасский, с. 11). Пор. також *рушить зерно – шеретувати зерно* (РУСС, с. 384).

У нашому випадку сім'янки соняшнику не руйнують розмелюванням, а з цілої сім'янки соняшнику знімають оболонки, тобто шеретують методом одноразового (у відцентровій шеретувальній машині) або багаторазового удару (у бичовій шеретувальній машині). Шеретування застосовують не лише в олійнодобувному виробництві до олійних культур (соняшнику, сої), а й у виробництві круп із зернових культур (пшениці, вівса, ячменю, проса), а також із гречки та гороху.

На термін *шеретування* натрапляємо у вірші Т. Г. Шевченка, слова якого покладено на пісню “У перетику ходила”: *Мельник меле, шеретує, Обернеться, поцілує* (Шевченко, I–III). У “Кобзарі” Т. Г. Шевченко дає пояснення до слова *шеретує*, зазначаючи, що шеретування зерна здійснюють на *шереті* (Шевченко, III) (це слово не вдалося знайти у словниках).

У “Словнику української мови” (1970–1980) зафіксовано термін *шеретівка* у значенні “пристрій, механізм, за допомогою якого шеретують <...> зерно” (СУМ, XI, с. 443), хоча у СУМі (СУМ, IV, с. 373) засвідчені й транслітеровані з російської мови терміни *просорушка* та *крупорушка* у такому ж значенні.

У підручнику (Осейко, с. 80) натрапляємо на термін *рушанка* у значенні “суміш ядра та лушпиння після шеретування плодів або насіння”, а *рушка* у значенні “машина, за допомогою якої знімають оболонки”.

Термінів *рушка*, *рушилка*, *рушанка*, *недоруш* у словниках української і російської мов не виявили.

Слово *шеретування* має спільнокореневі *шеретівка*, *шеретівний*, *шеретований*, *шеретувальний*, *шеретування*, *шеретувати*.

Пропонуємо переглянути державний стандарт ДСТУ та внести виправлення, застосувавши питомо українські терміни, неправомірно забуті.

Пропонуємо використовувати: замість *обрушувати*, *обрушати* – *шеретувати* на позначення “знімати оболонки з плодів чи насіння олійних культур”, відповідно *шеретівка* – “суміш ядра і лушпиння, яка утворюється після знімання оболонок з плодів і насіння олійних культур на шеретувальних машинах”, *шеретувальна машина* – “машина для знімання оболонок з плодів і насіння олійних культур”; *недошретовані плоди чи насіння* на позначення “плоди чи насіння з частково знятою оболонкою”.

У підручнику (Осейко, с. 80) використано також термін *війка* на позначення “обладнання для розділення шеретівки”. У стандарті ДСТУ 2423-94 не згадують цей термін (див. табл. 2). Використання замість *віялки* пароніма *війка* порушує сприймання україномовного тексту.

Табл. 2. Терміни віялка і війка в “Словнику української мови” (1970–1980)

Український термін	Визначення за словниками	Російський термін
<i>війка</i>	“зменш. до вії (волосинки, що вкривають краї повік)”; “волосоподібні відростки на клітинах тварин і рослин” (СУМ, I, с. 669)	<i>вейка, ресница</i>
<i>віялка</i>	“сільськогосподарська машина, що сильним струменем повітря очищає зерно після обмолоту” (СУМ, I, с. 693)	<i>вейка</i>
<i>круповійка</i>	“машина для очищення крупів від лузги” (СУМ, IV, с. 373)	<i>круповейка</i>

В українській мові *вія*, *вієчка* – “це волосинки, що вкривають краї повік”; *війки* – “це волосоподібні відростки на клітинах тварин і рослин” (див. табл. 2). СУМ дає напівкалька з російської мови *круповійка* у значенні слова *віялка*.

Пропонуємо використовувати термін *віялка* на позначення “машини для розділення шеретівки у потоці повітря на фракції – ядро, лушпиння, недошретовані плоди чи насіння, перевій, олійний пил”.

Отже, в технічній та науковій літературі олійножирової галузі функціонують терміни, які фахівці використовують із тими чи іншими огріхами, зокрема *обрушування*, *рушанка*, *війка*, *недоруш* тощо, що фактично змушує переглянути державні стандарти щодо виявлення термінологічних неточностей та запровадження питомих українських термінів досліджуваної галузі, як от: *шеретувати* (рос. *обрушивать*) – знімати оболонки з плодів чи насіння олійних культур; *шеретівка* (рос. *рушанка*) – суміш ядра і лушпиння, яка утворюється після знімання оболонок з плодів і насіння олійних культур на шеретувальних машинах; *шеретувальна машина* (рос. *рушка*) – машина для знімання оболонок з плодів і насіння олійних культур; *недошретовані плоди чи насіння* (рос. *недоруш*) – плоди чи насіння з частково знятою оболонкою; *віялка* (рос. *вейка*) – машина для розділення шеретівки у потоці повітря на фракції: ядро, лушпиння, недошретовані плоди чи насіння, перевій, олійний пил, а також для розділення крупы від лузги.

1. *Вашуленко О. М.* Розвиток терміносистем і термінотворення / О. М. Вашуленко // Українська мова. – 2010. – №1. – С. 88–93.
2. *Гінзбург М. Д.* Що таке технічна олія і що таке олива? / М. Д. Гінзбург // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2005. – № 1. – С. 21–23.
3. *Кобилянський Є.* Волонтаризм у термінології / Є. Кобилянський, Ю. Ішук, Б. Ярмолюк, Й. Любінін // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. – 2012. – С. 69.
4. *Романовська Т. І.* Фізико-хімічні аспекти харчових технологій / Т. І. Романовська. – К. : Наукова думка, 2006.– 150 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ГСУМ – Словарь української мови : [в 4 т.] / [за ред. Б. Д. Грінченка]. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 2. – 573 с. ; Т. 3. – 506 с. ; Т. 4. – 547 с.
- ДСТУ – ДСТУ 2423-94. Олії рослинні. Виробництво. Терміни та визначення. – К.: Держстандарт України, 1994. – 15 с.
- КВЕ – Колгоспна виробнича енциклопедія : [у 2 т.]. – К. : Держсільгоспвидав, 1953. – Т. II. – 700 с.
- Копейковский – *Копейковский В. М.* Технология производства растительных масел / Копейковский В. М., Данильчук С. И. и др. ; [под ред. В. М. Копейковского]. – М. : Легкая и пищевая промышленность, 1982. – 415 с.
- Осейко – *Осейко М. І.* Технологія рослинних олій : підручник [ВНЗ] / М. І. Осейко. – К. : Варта, 2006.– 279 с.
- РУСПЦП – *Гербут А. Я.* Російсько-український словник для працівників цукрової промисловості / Гербут А. Я., Головняк Ю. Д., Кряквіна С. Л. і ін. – К. : Кобза, 1996. – 298 с.
- РУСС – *Савченко Л. Г.* Російсько-український словник словосполучень. Труднощі перекладу / Савченко Л. Г. – К.: Нац. книжковий проект, 2010. – 512 с.
- Спасский – *Спасский Н. А.* Технология жиров : Курс лекций, читанных на московских курсах красных директоров / под ред. А. З. Каменского. – М. ; Л. : ПРОМИЗДАТ, 1927. – 148 с.
- ССРЛЯ – Словарь современного русского языка: [в 17 т.] / [под ред. В. И. Чернышева]. – М. ; Л.: Изд-во Академия наук СССР, 1950–1965; 1959. – Т. 8. – 1840 с. ; 1961. – Т. 11. – 1842 с. ; 1961. – Т. 11. – 1842 с. ; 1961. – Т. 12. – 1676 с. ; 1965. – Т. 17. – 2126 с.
- СУМ – Словник української мови : [в 11 т.] / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980 ; 1970. – Т. I. – 799 с. ; 1973. – Т. IV. – 840 с. ; 1973. – Т. V. – 840 с. ; 1977. – Т. VIII. – 927 с. ; 1980. – Т. XI. – 699 с.
- Шевченко, I – *Шевченко Т.* Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Державне вид-во художньої літ-ри, 1958. – С. 382.
- Шевченко, II – *Шевченко Т.* Зібрання творів : [у 6 т.]. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2 : Поезія 1847–1861. – С. 147, 642–643.
- Шевченко, III – *Шевченко Т.* Кобзар. Вперше із щоденником автора / Т. Шевченко. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 960 с.

L. O. Levchuk

TERMINOLOGY OF PROCESSING OIL CROPS SPHERE

The paper considers technical terminology in processing oilseeds, envisaged in the State Standard SSTU 2423-94, which is mandatory in technical, scientific, and educational literature. Certain technical terms appeared to be inappropriately borrowed from Russian, and paronyms are used incorrectly regarding meanings in the Ukrainian texts. Following the aforementioned, we propose to revise the specified Standard and make relevant amendments.

K e y w o r d s: terminology, international standard, oilseeds, technical terms, tracing from